

ПОСТСОВЕТТИК ДООР ЖАНА КЫРГЫЗ АЯЛДАР ПОЭЗИЯСЫ

Кыргыз элинин СССРдин тутумунда өткөргөн 70 жылдык тарыхы изилдөөчүлөрдүн көз карашында ар түрдүүчө бааланып келет. Биздин пикирибизде саясий, социалдык-экономикалык жактан өнүгүп-өсүп, калыптануубузда советтик доордун зор мааниси бар. Бирок ошол эле учурда партиялык-тоталитардык бийликтин кысымы астында улуттук асыл нарк-насилдерибизден кол жууп кала жаздадык. Бийлик орундарын сактап калууга тырышкан жагымпоз жетекчилер жалпы элдик кызыкчылыкка кол шилтеп, “интернационализм” деген жалган ураанды көтөрүштү. Москванын көрсөтмөлөрүн унчукпай аткарып, атүгүл “бөрк ал десе баш алганга” чейин барышты. Буга 1937-жылдагы сталиндик репрессиянын жыйынтыгы күбө.

Деген менен, советтик доор өз өнүгүүсүндө фольклорду пайдубал кылган кыргыз профессионалдык адабиятынын, маданиятынын бутуна туруп, телчигип, калыптанып, көтөрүлүп, мурда болуп көрбөгөндөй өнүгүүлөргө жетишине шарт түзгөнүн тануу мүмкүн эмес. Адабият үчүн атайын акча каралып, акын-жазуучуларга калем акы берилип, анан ошол чыккан китептердин алыскы айыл жергелерине чейинки таркалышы камсыздалып, көзөмөлдөнүп, китеп күйөрмандары, окурмандар жаңы китеп менен камсыз болуп, ошол көрүнүш кайра жазуучуларга шык-дем берип, адабий өсүштүн түзүлгөн шарты болгон. Кызуу кайнаган ушул китеп күндөрү, адабий майдандын шары кайсы бир күнү тык токтоп, элдин китеп эмес, кара курсактын камын көрүп калаары а кезде түшкө да кирген эмес. (“Адабий майдан” деген терминдин өзү дагы дал ошол жаңылыктар, көркөмдүк бийиктиктер үчүн жаман-жакшы көрүнүшүп, макташып-жакташып, сындашып, “чыгармачылык полемикадан улам пайда болгон келишпестиктин адамдык душмандыкка айланышына” (М.Апышев) чейинки кагылыштар болгон совет адабиятына туура келет, бул термин андан кийинки мезгилдин адабий процессине коошпойт).

Советтер Союзунун жоюлушу Кыргызстан үчүн коомдук-саясий, маданий жактан опурталдуу болду. Бир кездеги окурмандардын сүйүктүү гезит-журналына айланган “Кыргызстан маданияты” менен “Ала-Тоонун” чыгышы сээлдеп, бара-бара токтоп, 1990-жылдардагы коомдук турмуш, андагы оорчулук элди бир топ абдыратып койду. Китеп күйөрмандары, окурмандар гана тургай акын-жазуучулардын, илимпоз-сынчылардын өздөрү алапайын таппай калышты. Өзүнүн көзү барда берип, бирок кеч, көзү өткөндөн кийин, 2008-жылдын декабрында жарыкка чыккан маегинде адабияттын чыныгы күйөрманы, сынчы-адабиятчы С.Жигитов журналисттин: “Акыркы жылдары кандай чыгарма жараттыңыз?”, - деген суроосуна “Он жыл ичинде эч нерсе жараткан жокмун, себеби, көр оокаттын айынан университетте балдарды окутуп жүрөм...” (7), - деп жооп берет.

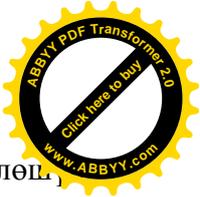
Адабиятчы К.Асаналиев: “Дүйнөнүн бир тарабын титиретип турган СССРдин кыйрашы аз сандуу элдер үчүн тоо көчүп, сел жүрүп кеткендей эле болду. Айрыкча өзүн “дүйнөдөгү эң алдыңкы, эң демократиялуу” деп жарыялаган, “көп улуттуу совет адабиятынын” бир заматта бөлүнүп, тарап кетиши, башкасын билбейм, кыргыз совет жазуучулары үчүн асмандагы күн биротоло батып кеткендей, түн түштү да калды. Ошондогу кыргыз совет жазуучуларынын моралдык ал-абалы, духу, чыгармачылык психологиясы кандайдыр бир учурлары менен, албетте, бул салыштыруу оңтойсуз, ошондой болсо да, 1920-жылдары Россиядан сүрүлүп, Батыш Европага эмиграцияга кеткен И.Бунин, Г.Иванов, Д.Мережковский, В.Набоков, М.Цветаева ж.б.у.с. эң көрүнүктүү орус жазуучуларынын тагдырына үндөшүп, окшошуп кеткен сыяктуу” (2), - деп, “кантсе да артында Пушкин менен Гоголь, Толстой менен Достоевский, Тургенев менен Чехов ж.б. улуу мурасы “тиреп” турган” алар акыры “Советтер Союзундагы орус

совет адабиятына альтернативдүү, көп жагынан карама-каршы орустун эмигранттык адабиятын жаратканын” айтат. Адабиятчы өзү белгилегендей, “ар кандай масштабдагы жана маанидеги окуялардын ортосунан, тагыраак айтканда, өз жеринен сүрүлүп, бөлүнүп кеткен орус жазуучулары жараткан “эмигранттык адабият” менен “улуу адабияттан” бөлүнүп, коломтосунда калган улуттук жаш адабияттын ортосунан кандайдыр бир аналогия, окшоштук издөө аракетин жок...” (2) болсо дагы, мындай тагдырды кыргыз адабияты кандай көтөрдү?

Дал ушундай шартта, кайра куруудан кийинки постсоветтик учурда, ырас, кыргыз китеби такыр эле чыкпай койгон жок, чыкты. Өзүбүздүн темага ылайык кеп кылсак, постсоветтик доордо жарык көргөн акын кыздардын китептеринин тизмесин төмөнкүлөр түзөт: С.Абдыкадырованын “Таң нуру” (2004), “Күн нуру” (2005), Н.Жүндүбаеванын “Өмүр жемиши” (1992), “Эне дүйнөсү” (1994), “Кызыл өрүк” (2000), “Кышкы гүлдөр” (2004), маркум Ж.Тынымсеитованын “Айга учуп барамын” (1991), “Жумакан” (2000), М.Абылкасымованын “Үшүк” (2001), Г.Момунованын “Айдарым” (1991), “Аяй-Аяй” (1991), “Жан дүйнө” (1994), “Кут дүйнө” (2004), Ш.Мамбетаипованын “Көл боюна жүз келем” (2007), Д.Жамансартованын “Өрүлүк” (1991), “Айдай” (1996), “Жылдыздуу сапар” (2001), С.Акматбекованын “Күз ырлары” (1990), “Күүгүмдөгү күү” (1998), А.Дегенбаеванын “Портреттер” (1990), “Суусаган тамырлар” (2006), Р.Мукашеванын “Алыстаган ак дайралар” (1998), Ч.Унурованын “Теребел” (1992), Р.Карагулованын “Капчыгай” (1991), М.Мамазаированын “Кайгыдан тургуздум сага бир эстелик” (2000), “Энелер үнү” (2007), “Тур, улуу журт!” (2010), Ш.Келдибекованын “Кербен” (2005), К.Сариеванын “Асмансыз жылдар” (1998), “Аалам тепкичтери, же өткөөл өмүр трактаты” (2005), А.Узакованын “Кеч жарык” (1990), “Түнкү асман” (1997), “Жүрөгүм менен сүйлөшүү” (2006), Т.Закированын “Кусалык” (1991), “Боз торгойдун ыры” (1993), “Ыйык шаарым” (1999)..., “Мекенимдин эшиги” (2008), А.Бегимкулованын “Каяша” (1990), Г.Шакированын “Даанышман кеп” (1990), “Дилазык” (2004), М.Осмонкулованын “Аялуу дүйнө” (1992), “Жөн келген жоксуң жигит” (2005), Ф.Абдалованын “Ай жарыгында” (1997), “Жүрөктөгү шамал” (2001), “Эсимде” (2011), Б.Чотурованын “Боз торгой” (1998), “Сагыныч” (2004), “Ысык-Көл сүйүүнүн көзүндөй” (2006), “Чокморовго гүлдесте” (2006), С.Орозобекованын “Сен дүйнө” (2004), А.Темированын “Бурганак” (1990), “Алтынай” (2003), М.Тураеванын “Жүрөгүмө өзүң гана чак келдиң” (1993), Э.Ажыканованын “Көгүш гүлдөр” (2007), Б.Сейитбекованын “Кавказ кайрыктары” (2006), “Сирендер гүлдөгөн маалда” (2007), “Любовь Манаса” (2008), Н.Осмонованын “Күн түнөгөн жүрөк” (1994), А.Эгембердиеванын “Издеткен жарык” (1996), “Шүүдүрүм” (1998), “Белгисиз жомок” (2002), “Үнсүз кайрыктар” (2005), “Аян” (2010), Н.Абдразакованын “Бир тал ширеңке” (1997), В.Бөлөкбаеванын “Түкү энем” (1998) ж.б.

Бул тизме, андагы китептердин жылдарынан улам эмнени айтууга болот? М.Абылкасымованын “Ата-Журт дайым көңүлдө” (1987) жана “Үшүк” (2001) китептеринин ортосундагы он төрт жыл эмнени айтат? “Үшүк” китебинин алгачкы бетинде “1990-2001-жыл арасы” деген эскертүү берилгенине караганда, чакан китепке кирген чыгармалар аталган мезгил аралыгындагы акындык эргүүнүн болгон жемиши. Акын менен маектешкенибизде Союз таркагандан соң жүрөгүн боштук ээлеп, эч нерсеге ишенбей калганын айтат. Албетте, бүткүл өмүр-тагдырын, жашоосун, келечегин, бактысын бир партия менен камыр-жумур бирдикте көргөн, советтик коомдун жакшылыгын, өз Ата Журтунун, Ата-Конушунун ийгиликтерин ырга салып жашоосун көрктөгөн, Союзда аялзатынын ичинен жалгыз Ленин комсомолу сыйлыгынын лауреаты катары көптүн көңүлүн бурган, калемдештеринин сүйүүсүнө да, арзуусуна да татыган баркы бийик Эл акыны үчүн ошол бийиктигин жоготуп алуу оңойбу? Албетте, Союз тарагандан кийин М.Абылкасымованын кадыры төмөндөй түшкөн жок. Болгону кеп көп улуттуу совет адабиятынын өкүлү болгон кыргыз совет адабиятынын капылеттен жок боло калганында болуп жатат.

Мен терең урматтаган белгилүү адабият сынчысы менен жакында сүйлөшүп, отурганымда, Кыргызстан эгемендүүлүк алганда бир дагы кыргыздын жазуучусу же акыны “Манастын урпактары, биз акыры келип минтип көз карандысыздыгыбызга, өзүбүздүн элдүүлүгүбүзгө ээ болдук” деп куттуктап, маңдайы жарылып бир да сап бирдеме жазып коюшпаганы уят болгонун айтып, кейиген эле. Өлкөнүн тагдырындагы мындай бурулушту көкүрөгүндө балким туура деп кабылдаганы менен М.Абылкасымова сыяктуу Союздун койнунан жаңы чыккан акын чаар ичегилик кылып кантип кубаттап жиберет эле.

Көп жылдык боштук жана тымызын көңүл чөгөттүктөн кийин, андан дагы партиядан кол үзгөнүнөн дагы ачуу, андан дагы катуу тийген окуя өмүрлүк жолдошу С.Наматбаевдин дүйнөдөн өткөндөн кийинки көңүл дартын акын “Атаке баатыр” пьесасын жазуу менен айыктырган. Дегеле постсоветтик адабиятта кеңири орун алган тарыхый темаларга кайрылуу, өтүп кеткен эл, уруу баатырларын даназалоо тенденциясы акындын чыгармачылыгынан дагы байкалат. “Үшүк” китебинде орун алган “Атаке баатыр жөнүндө баян”, “Аталар жана Ата Журт”, “Түлкү баатыр”, “Тоголок Молдо чоң атам”, “Курманжан датканын арманы” аттуу поэмага тете мазмундагы ырлары муну тастыктайт. Дегеле өз өлкөсүнүн өңчөй жакшы жактарын гана даңазалап көнгөн, алдына алтын таштаса дагы көңүлүн кайт кылган адамга, душманына ийилип бербеген акын аталган китепте дагы өңчөй ийгиликтерди, жакшы жышааналарды гана ырдоону ниет кылат.

Китептин кириш сөзүндө акын: “... Токтомушев аябагандай санжырачы киши эле. Какшап менин жети атамды сайрап санап санжырага салып отурчу эле. Ал кезде өткөн тарыхка катуу чектелүү салынган үчүн кайран кишилер билгендерине кичине кылчактоо менен абайлап мамиле кылып жүрүштү. Мени көргөндө оо, баатырдын кызы деп калышаар эле. Мен ошол сөз үчүн эле жети атама карыз экеними түшүнчүмүн” (1.5-б.), - деп жазат. Албетте, акындын айтканында кынтык жок, аталары үчүн сыймыктанаары анык, бирок ошол аталарын жазуунун өзү кайра куруунун, ачыктыктын, эгемендүүлүктүн шарапаты менен мүмкүн болуп отурбайбы. Бул тууралуу К.Асаналиев: “...Белгилүү го, совет доорунда өткөнгө кайрылууга толук түрдө тыюу салынбаса да, тарыхый теманы чагылдырган чыгармалар айрыкча көзөмөлгө алынып, кылдай “илинчеги” болсо эле авторго эскини “идеализациялоо”, “жаңыны тануу”, “жаңыны жокко чыгаруу” деген сыяктуу саясий айыптар даяр турчу. Мына ошондуктан совет жазуучулары, бөтөнчө улуттук авторлор өткөн тарыхый турмушту сүрөттөөнү эңсеп, каалап турса да, андан чочулап, четтеп өтүүгө аргасыз болушкан. Сөз эркиндиги темаларга коюлган ар түркүн тоскоолдуктарды алып таштагандан кийин, өзгөчө, улуттук жазуучулардын тарыхый окуяларга өткөндөгү көрүнүктүү инсандардын тагдырына жапырт кайрылганы күтүлгөндөй эле законченемдүү көрүнүш” (2), - деп жазат. Ырас, мында кеп кара сөз жанрындагы чыгармалар, айрыкча романдар тууралуу болуп жатат. Бирок мазмундук жактан ушул эле пикир ыр-поэмаларга дагы туура келет.

Акын Атаке баатырга арнаган ырында: “...Өмүргө өзгөрүүсүз ченем жоктур, Өзүңө бир эстелик куралбасам. Байкасам менден башка балаң жоктур, Оюм бар бир жакшына ыр арнасам. Жолборс, илбирс кейиптенген жүрөгүңдөн, Дабыш угуп түшүмөн жүрөмүн мен. Калсам калдым касаттан жапа чегип, Акыр баштан айрыбай тилегимен. Канча жолу кырсыктан куткарасың, Каруум кетсе чөп болуп жыттанасың. Аян болуп жол таштап коесуң ээ, Катаал турмуш канчалык кыстабасын. Алчактатып ак боз ат мингизесиң, Алтын жолборс терисин кийгизесиң. Адашуунун тар тору курчаганда, Акыйкатты акырын билгизесиң. Айланайын таянган жалгыз тайым, Курчап келет куушуруп каргыш дайым. Эми өлөт деп калганда өлтүрбөйсүң, Каухар болуп жанымда көлкүлдөйсүң. Жакада өскөн көк жайшаң майкандайсың, Түбү терең көлүңдөй чайпалбайсың. Жакын жүрүп жанымга кубат берип, Жан кишиге көрүнбөй байкалбайсың. Айланайын аркыттай илебиңен, Сезем аны мен чындап жүрөгүмөн. Канаттарым кайрылбайт анча-анчага, Канат күүлөп учтум го түнөгүндөн” (1.9-б.), - деп жазат. Өзүндөгү эрктин, кайраттын, ийгиликтердин, жолу ачыктыктын себепкери катары Атаке атасынын руху коштоп жүрөөрүн айтат акын.

Ырдагы аян түшүнүгүнүн өзү негизинен эгемендик доордо кеңири оозго алып баштаган түшүнүк. Эркиндиктин келиши менен адамдардын көбү аянчы болуп, өзгөчө аялзатынын өкүлдөрү дарыгерлик, табыпчылык, көзү ачыктык касиет башталмаларын аны менен түшүндүрүшкөн. Ал тургай адабий чөйрөдө орун ала баштаган бул түшүнүктү жамынып, айрым акындар өздөрүнүн акындык изденүүлөрүн сырдуу кылып көргөзүшкөн. Андай акын аялдардын бири – Ө.Бегалиева. Ал өзүнүн “Теңир, аалам жана мен” ( ) китебиндеги “Ак Мөөр баяны” поэмасы аркылуу өткөнгө кайрылат. Кыргыздын дүйнө таанымында жигити Болотту боздотуп, Ак Мөөрдү сыздатып алып кеткен каардуу хан катары кабылданган Жантайдын образы таптакыр оң жагынан ачылат. Өзүн Ак Мөөрдүн азыркы дүйнөдөгү кайра жаралышы катары түшүндүргөн акын кечээги тарыхка башкача түс берет. Мунун өзү поэтикалык жоопкерчиликти башка бирөөлөргө, болгондо да коркпой-этпей Кудайга жүктөп жаткан өзгөчө көрүнүштү айтат. Албетте, муну айтуу менен биз М.Абылкасымованын атасынан алган колдоосун, аянын төгүнгө чыгаралы деген ойдон таптакыр алыспыз. Бул өзүнчө поэтикалык табылга, туюм.

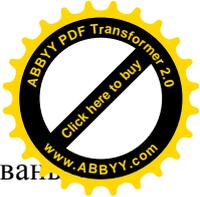
Аян маселесине келсек, бул өңүттө өзгөчө көрүнүш катары алгач “Жайсаң” деген ат менен Бүбү Мариям Муса кызы менен Ш.Эсенгуловдун авторлугунда жарык көргөн 7 китепти, андан кийин Манастын кырк чоросунун бири делген легендарлык акын Жайсаң Үмөт уулунун авторлугунда (?) “Айкөл Манас” деген ат менен жарык көргөн 10 китепти атоого болот. Бул маселеге байланыштуу талаштуу нерселер көп. Биринчиден, салттуу “Манаска” салыштырмалуу анда такыр башка окуялар менен кейипкерлердин орун алышы. Экинчиси, аян алуу жагдайынын ашкере сырдуулугу. Үчүнчүдөн, стилинин, муун өлчөмдөрүнүн салттуу “Манастан” таптакыр айырмаланышы. Бул өзгөчөлүгүн айрым изилдөөчүлөр “Манастын” аял адам тарабынан жаңы замандын окурмандарына ылайыкташтырылып берилгени катары баалашат. Салттуу “Манас” абдан көлөмдүү болгондуктан, аны окуп отурууга бүгүнкү убактысы тар адамдардын чолоосу тийбейт, ал эми жаңы “Манастын” тили өтө жеңил жана көлөмү чаканыраак, кабыл алганга ийкемдүү (Г.Айтпаева). Бул көрүнүштүн дагы бир жагы, ал профессионалдык адабияттын үлгүсү эмес, б.а., илхам, изденүү, жазып-сызуу аркылуу жаралган нерсе эмес. Анын алгач сан түрүндө маалымат болуп түшүп, андан соң чечмеленип, анан гана ыр саптарына айлантылаары тууралуу айтышат. Көрүп-билип турбагандан кийин бул сырдуу кубулушка анчалык тереңдеп кирүүнү максат кылбайбыз. Бул профессионалдык адабият менен фольклорду, салттуу “Манас” менен жаңы “Манасты” текстологиялык жактан салыштырууну максат кылган атайын адамдардын иши.

Кайрадан өз маселебизге жакындасак, постсоветтик мезгилде чыгармачылыгын чыйроосунан жандырбай кармаган акын Г.Момунова болду. Анын аталган жыйнактарында совет мезгилиндеги алган багыты улантылды. Китептеринин чыгышы анчейин жаңылык катары кабылдана бербеген көндүм көрүнүштөгү акын а көрөкчө арноо ырлары менен элдин көңүлүн ар кандай маанайда бурду. Аны кубаттагандар дагы, кимдин тою, юбилеи, кечеси болсо эле барып ыр окуй бермей, чоңдорго, бийликтегилерге ыр арнай бермей адаттарын жактырбагандар дагы болду. Бирок бул сындарды, ага чейинки анын жамакчы акын экендиги тууралуу сынды (О.Ибраимов) көңүлүнө албаган акын ал арноолорунун үзүрүн көрүп Кыргыз Эл акыны деген наамга 2011-жылы жетти.

С.Абдыкадырованын “Алыкул” поэмасы атайын өтө чакан китепче катары жарык көрүп, Алыкул сыйлыгына көрсөтүлүп, бирок аны ала алган жок. Негизи эле аталган китеп көбүнесе адабий сыйлыкты алуу жагдайындагы аракеттин жемиши болгондугу байкалып калды.

Маркумдар Н.Жүндүбаева менен Ж.Тынымсеитованын тандалма жыйнактары алардын кыздары тарабынан жарык көрүп, күйөрмандарынын колуна тийди. “Жумакан” аттуу китеп акындын ырларынан тышкары ал, анын чыгармачылыгы тууралуу ар кайсы мезгилдерде жазылган сындарды, макалаларды, арноо ырларын дагы камтыды.

Аталган мезгил тилкесинде М.Абылкасымованын өмүрү, чыгармачылыгы тууралуу адабият таанууда аты дегеле белгисиз (илимий ишин коргогондон кийин деле), өзү теле

жылдызы болуп жүргөн биздин курсташыбыз Г.Кулмамбетованын, С.Акматбекованын чыгармачылыгы тууралуу прозаик, драматург Айкүмүш Аксынын кандидаттык диссертациялары жакталды. Экинчи диссертация С.Акматбекованын поэтикалык өзгөчөлүктөрүн кеңири ачып берген ийгиликтүү иш болду. Ал аталган акындын чыгармачылыгын гана эмес, дегеле кыргыз аялдар поэзиясынын өкүлдөрүнүн мүмкүнчүлүктөрүн көрсөткөн, “медитативдик поэзия”, “сентименталдуулук”, “символизм” сыяктуу ондогон түшүнүктөрдү акын ырларынын мисалында кеңири ачып берген эмгек катары көрүндү.

С.Акматбекова жетимишинчи жылдардын башында кыргыз поэзиясына алып келген баягы маанайын, үнүн, добушун, ыргагын улантты. Бирок алгачкы жыйнактарына салыштырмалуу “Күз ырларында” предметтүүлүк көбүрөөк байкалды. 1999-жылы жарык көргөн “Күүгүмдөгү күү” аттуу тандалма китеби окурман журтчулугу тарабынан эң жакшы кабылданды жана көпчүлүк адабият талапкерлеринин, акын-жазуучуларынын жыртылгыча окуган үстөлдүк китебине айланды. Ал китептин маанайы жогоруда белгилегендей эски обондон жаралган маанай болсо дагы, акындын сары санааларынын, тынчсызданууларынын объектиси – кызы бар экендиги, илгеркидей жөнү жок көңүл чөгөттүк кыла бербегендиги көрүндү. Китепке ырлардан тышкары чакан, алакандай аңгемелери, классик акындарынын, чыгыш менен батыш үлгүлөрүнүн котормолору жайгаштырылды. Китептин аты символикалуу билдиргендей, бул китеп акындын 50гө чыккандагы эл алдында берген отчету, акындыктын такыр башка чакырымдарына кадам таштоосу болду.

С.Акматбекова жөнүндө кеңирээрэк сөз кылуу зарылдыгы бар. Анткени Ш.Дүйшеев: “Акын кыздардын бардыгы эле “Өткөн күздүн жалбырагы” жыттанат”, - деп жазгандай акынга таасирленгендер, сүйүп окугандар, туурагандар көп болду. Акындын орбитасында айланган сүрмө топ акындар, анын ичинде мен дагы анын жарыгын айлана учуп, мурда айтканымдай, канатымдын куйкаланганына карабай, шайтан көпөлөкчө болбой эле жакындай берген учурларым болду. Таасир деген кандай болот? Акын кыздар жапырт өздөрүнүн жеке кайгысын ырдай беришти. Дүйнөнү чылк караңгы, тагдырларын такыр жолсуз-жарыксыз, маанайларын абдан чөгүнкү көргүлөрү келишти. Күздү, жамгырды, күүгүмдү, жалбыракты, поюз жолду, шыбакты, эрменди жазышты. Бирок канчалык тартылган менен ошол нерселер, көрүнүштөр алардын ырына коошподо, өгөйлөп четтеп турушту. Муну сезгендер, сезбегендер болду. С.Акматбековага ашкере таасирленгендер ага чейинки кыргыз адабиятындагы өзгөчө караан М.Абылкасымованын поэзиясын, акындык зоболосун, бийиктигин унута түшкөнсүдү. Өз кезегинде С.Акматбекованын өзгөчө туюлган поэтикалык жемиштеринин сырын Москанын жамгырынан, А.Ахматовадан, жапон, кытай поэзиясынан, улуу мурас “Манастан”, элдик оозеки чыгармачылыктан издегендер болду. Бирок анын сыры алигиче табыла элек.

Ырас, Акматбековадан таасирленгендердин ырын бир эле учурда медитативдик, экинчи жагынан кризистик ырлар (О.Ибраимов) деп атоого негиз бар. Шаң-шарапаты жетиштүү жетимишинчи жылдары негизсиз, себеп-жөнсүз муңа берген С.Акматбековага караганда жаңы доордун жаштарынын муңаюу жөндөрү бар болчу. Анткени коомдук турмуш, жан-тегеректеги дүйнө бакубатчылыктын, бейпилдиктин, кубаныч-шандын кабарын дегеле байкаткан жок.

К.Сариеванын “Асмансыз жылдар” аттуу китеби эң ириде таамай аталышы менен окурмандарынын, адабий журтчулуктун көңүлүн өзүнө бурду. Анткени китеп жарык көргөн мезгил элдин А.Акаевдин башкаруусунан чындап тажап, катаалдык, тымызын жасалган кара иштер, коррупциянын зардабынан караңгылыкка батып, асманды көрө албай калган кезең болчу. Китептин аталыш таасири ушунчалык болду, белгилүү акын А.Өмүрканов ал аталышты өзүнүн көлөмдүү эле китебине менчиктеп алганга ынтызар болду. Жыйынтыгында К.Сариеванын китеби А.Өмүркановдун окшош аталыштагы китебинин көлөкөсүндө калды.

Р.Карагулованын “Капчыгай” китеби адабий чөйрөдө жакшы кабылданган акындын өсүү бийиктигин далилдеди. “Жолдо” жана “Тынчы жок талаадагы” өзгөчө поэтикалык добуш, эч ким сыр-шыбырын тааный алгыс образдык-көркөмдүк өзгөчөлүктөрү аталган акындын кылымда бир жаралчу өзгөчө талант экендигин тастыктады. Айрым акындарга таасирленсе болот, бирок канчалык сүйүп турсаң дагы Р.Карагулованыкындай ырды жазам деш болбогон убаракерчилик. Анткени акындай жазыш үчүн аныкындай настроение, маанай, сезүү, туюу, кабылдоо зарыл, б.а., акын өзү бир кезде катуу сын уккандагыдай, кармалбасты кармоо, туюлбасты туюу, сезилбести сезүү сыяктуу өзгөчө касиет-жөндөм, сезгичтик зарыл.

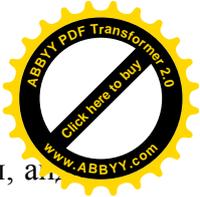
Кыскасы, С.Акматбекова, Ш.Келдибекова, Р.Карагулованын ырларында медитативдик поэзия өз өнүгүүсүн улантып, туулган жер темасына ылым санап, кайра-кайра кайталап турушса дагы, алар көбүнесе адамдын маанайын берүүгө аракет кылышты, жана ал чеберчиликти ишке ашырышты.

А.Узакова окурмандардын эсинде баягы жылуу таасири менен калды. Анткени “Жылдыздуу күздөгү” кайрыктар кийинки жарык көргөн үч китебинде кайрадан кайталанды, ошол эле ырлардын кайрадан берилгени болду, жаңы ырлары болду. Бардыгы дээрлик сүйүү жөнүндө! Жаттап алып, кечелерде көркүнө чыгарып окуп турган гана жарашат. Бир кезги романтикалык, өзүнүн кымбат адамына “окшошууну чындап каалап, чачтарынын агарышын тилеген” баеолук, аруулук, пакизалык, тазалык жоголгон жок. “Жылдыздуу күздө” сүйүүнүн кейипкери болгон кыялкеч кыз кийинки китептеринде чындап эле токтолууга мажбур болгон, муну турмуш өзү талап кылган эне катары көрүндү.

Өздөрүнүн предметине биологиялык көз караштын призмасынан туруп назар салган 80-90-жылдардын чегинде эки акын болду: «Мен сага талгакмын... Башкага орозомун. Орозомдун өзүң ач келип оозун...» (6.4-б.) же «Чабак ургун менин денемде, От алуудан менден эринбе» (6.4-б.). Бул интимдүү лирика акындын «Сүйө билбөө өзү чоң күнөө, Сүйгөн жандын баары таптаза» (6.4-б.) деген жакшы саптары менен жыйынтыкталат. Бул саптар М.Тураевага таандык. Экинчисинде (Б.Карагуловада) дагы ушул маанайдагы ийгиликтүү чыккан саптар бар: “Бороон болсо борошо, буюгамын, Шекер болуп шыгырап куюламын. Күрс жөтөлгөн жарымдын колтугунда, Шер койнунда жаткандай туюламын.//... Жүз көрүштүк талаадан капилеттен, Ээрчип алып келебиз калбай элден. Кол алыштык жымындап жүр өбүшүп, Жур өбүшүп келели далдаа жерден” (4.69-б.0. Же: “Ширини болчум алманын, Ширеси болчум алчанын. Оозуна түшпөй чууруттум, Шилекейин канчанын.//Шиңгили болчум жүзүмдүн, Бышыгы болчум күзүмдүн. Болжогон жерге үзүлбөй, Болбогон колго үзүлдүм” (4.69-б.).

Интимдик жактан мындан тереңдеп кеткен ырлар Б.Карагуловада жыш учурайт. Бир карасаң бул - орой, бейадеп, болгондо да ачык түрдө аял киши айтып чыкчу нерсе эмес. Бирок, айтылышы керек экен, айтылды. Ал эми мындай ырды эмне үчүн дал ушул акындар айтты? Өз мезгили гана эмес, бүтүндөй эки муундун шыбагасы өздөрүнө тийип, 50-жылдардын ырдалбай калган (же аз ырдалган) ырлары үчүн 60-70-жылдардын добушун эки эселеп арттырган акын кыздар өздөрүнүн бүткүл жаңылык, «бунтунун» алкагында эмне үчүн аталган тема менен маанайды көз жаздымда калтырышты? Ар бир көркөм чыгарманын жаралыш себеби болот десек, 60-70-жылдардын эркектери андай чыгармаларга себеп боло алышкан жокпу? Биздин пикирибизче, «кунаажын көзүн сүзбөсө, бука жибин үзбөйт» болуп, мында жазып жаткан кыздардын гана эмес, ошол доордун эркектеринин дагы этикасы роль ойносо керек. Же туурап, үйрөнүп, өзү менен өзү ичтен кайнаган 80-90-жылдардын акын кыздары нымтыраган тынчтыктагы, андан дагы эч кандай тышкы жаңы маалыматсыз-абасыз вакуумдагы бугун дал ушинтип чыгардыбы?

Муну айтуу менен, Б.Карагулованын ырлары жалаң эле интимдүү ырлар деп тыянак чыгаргыбыз жок. “Токтогул көлү көл эмес” деген сыяктуу элинин муңун мундашкан жакшы ырлары бар.

Д.Жамансартованын “Айдай” аттуу китеби кызынын ысымынан улам аталып, анын негизинен эне-бала, тынчтык, жаратылыш, мекен туурасындагы ырлары орун алып, көбүнесе өспүрүмдөргө арналган китеп сыяктуу таасир берет. Буга акындын көп жылдар бою балдар журналында эмгектенгендиги себепкер болгон. “Өрүлүк” китебинин жалпы маанайы деле ушундай.

М.Мамазаированын “Кайгыдан тургуздум сага бир эстелик” аттуу китебинин мазмуну акындын жеке тагдырына байланыштуу. “Тур, улуу журт” китеби аталган аталыштагы публицистикалык поэмасынан, “Таарынган шаар” түрмөгүнөн жана чындап эле заман доошун, 21-кылымдын астанасындагы кыргыз тагдырынын, абалынын таасиринде жазылган түрдүү ырлардан турат.

С.Орозобекованын “Сен дүйнө” аттуу китеби адамдын жан-дүйнөсүн, жашоонун маани-маңызын, адам жашоосунун татаалдыгын, анын жан-жаратылыш, табият менен болгон карым-катышын иликтеген ырлардан турат. Акын өзү менен өзү отуруп алып буулугуп, күнгүрөнүп сүйлөп жаткандай, ичке толгон буктун буркулдап чыгып жатканы сыяктанган ырлар акынга гана мүнөздүү маанайлык, стилдик өзгөчөлүктөрдөн кабар берет.

Б.Сейитбекованын ырлары - негизинен өлкөдөн тыш, Россияны мекендеп жүргөндө жазылган ырлар. “Кавказ кайрыктары” деген аталышынын өзү ырлардын жаралуу мекенин тастыктайт. Демек, ириде андагы ырлар сагынычка бай. Туулган жерге, Кетмен-Төбөгө болгон жылуу эскерүүлөр камтылган. Китепте ырлардан, котормолордон тышкары, Кавказ жергесиндеги ыйык жерлерге, мазарларга байланыштуу уламыштар берилген.

“Алыстаган ак дайралар” китеби - Р.Мукашеванын мурдагы китебинен 12 жыл өткөндөн кийинки чыгармачылык жемиши. Китептин аталышы символикалуу түрдө акындын жаштык, күлгүн кезинин, чыгармачылык ички төгүлүү жылдарынын алыста калгандыгын туюнткандай болот. “Кыялдануу” деген бет ачаар ыры төмөнкүдөй: “Асман асты, жердин үстү – мейкиндик. Аалам мелжийт. Ар жагында көп булут. Тоодон тоого уланганын үнсүз ыр Миң кайталайт унчукпаган жаңырык.//Асман асты, көпкөк жердин үстүндө Кыял эргип, ырдап алда-нелерди, Адам турат, арман оюн агытып, Адам турат, искеп жашыл шиберди.//Адам кырда, ар жагында ак дайра. Арман ырдай созолонгон ак булут. Кыялындай уюлгуган көк булут. Адам үнсүз. Аба жымжырт. Туптунук.//Кыялында көз жетпеген кыйырбы? Кармалбай да улуу ырдай алыстап, Бир канаты – аңсап жетпес кумардай, Бир канаты – жалтылдаган табышмак...” (5.3-б.).

Акын адатта башынан табият, эл-жер жөнүндө жазып келет. Бул китебинде постсоветтик мейкиндиктеги татаал шартты баштан кечирген замандаштарынын ойтуюмдары берилет. “... Ар бир сөздүн зардеби күч, зары да, Тамырымда тамыр кагып зырпылдайт. Айыптуумун, сөзүм сыйкырлабаса, Ак куулардын канатынын курчундай.//Көөнөрбөгөн назиктиктин салты го, Жер огунда даңазасыз айланган. Качандыр бир мен жылынган сөздөргө Жердин тартуу күчү менен байлангам” (5.5-б.).

Акындын салыштыруулары абдан терең, философиялуу. Ал адам табиятын жер, аалам, жан-жаратылыш менен тыгыз карым-катышта карайт. Акындын айтып кое турган, окурмандар аны ар кандай чечмелей турган сырлары бар. Эң жогорку ырында ак булут эмнени айтат дагы, көк булут эмнени түшүндүрөт? “Арман оюн агытып турган адам”, “арман ырдай созолонгон ак булут” нелерди айтат? Акындагы бул символдор, өзгөчө “дайра” түшүнүгү акындын китебин баштан-аяк бир дем менен окуп, анан ойлорду иретке салып чечмелөөнү окурмандан талап кылат. Бул балким өткөөл доордун кыйынчылыгында ишке ашпай калган көксөөлөргө карата армандыр, арманы жок адам болбойт, муну ар ким ар кандай кабыл алат.

Армансыз дүйнө болбосун мисалдаган акын тагдыры А.Бегимкуловага таандык. Дүйнөгө жарк этип келип, жылт этип жок болгон акынды көп аңыз кылышат. Бул анын кыял-мүнөзүнө, жашоо шарапатына, өткөргөн тагдырына, жазган ырларына байланышкан кептер. Акындын көкүрөгүнөн чыркырап чыккан “Ой толгоо” деген ырындагы төмөнкү

саптар советтик коомду сындайт: “Алтын деп таштарыңды-тоолорунду, Асманга тире жаздык зоолорунду. Макташты жадагалса кээ бирлери, Кочкорсуз төлдөп турган койлорунду.//Мекеним мен да сага ода жазам, Айып этпе бал ордуна кум шыласам, Арзуум акыйкаттан алыс кетпей, Азыраак ак сөзүмдө чымчыласам...//Мактабайм баатыр деген чабаныңды, Башканын сыйлыгын да өзүнө алган, Кээ бири ыйманына камчы чаппай, Даңкты да, орденди да сатып алган, Эстүүсү эл алдында актана албай, Аргасыз өзүн-өзү атып алган. Санакта кошо коюп менчик коюн, Кайра эле капшытына катып алган.//Сүт булагын жараткан жеңелерим, Келип турат кээ бирин жемелегим. Саан уюн кошуп алып туугандардын, Кызыл жүзүң кубарбай план бердиң. Былтыркыдан быйыл дагы көбөйтөм деп, Жыйындарда убаданы улам бердиң... “ (3.21-23-бб.).

Биз баятан акындардын китептерин барактап каза берип, издегенибиз мына ушул - чындыкты чыркыратып айткан саптар. Кечээги социалисттик коомдун иштери өңчөй идеалдуу болбогондугун, өз кезегинде акындар дагы мекенге арнап жасалма ода жаза бергенин камтый, бул ыр көкүрөктөн чыркырап чыгат.

Жыйынтыктап айтсак, мезгил бардыгын дарылайт дейт. Социалисттик коомдун күм-жам болушу чыгармачыл адамдардын көбүнүн жүрөгүн канаткандай болсо дагы, адабиятчы агай айтмакчы, жаңы замандын баш багышын эч ким алгач маңдай жарыла куттуктап жиберген жок. Жаңы заманга ыңгайлашуу кичинеден мүмкүн болду. Заман шартына көнгөндөн кийин мурдатан чыгармачылык кылып жүргөндөр баягы эле тема, стилинен алыстап жиберилген жок. М.Абылкасымова сыяктуу айрым гана акын аял заты эл баатырларын даңазалаган ыр, пьесаларды жаратышты. Калгандарынын көбүндө китебинин бет ачаар ырлары гана өзгөргөнү болбосо (мурдагы Ленин, партия жөнүндөгү ырларынын ордун мекен, турмуш, өмүр жөнүндөгү ырлар ээлеп), ички мазмун ошол бойдон калды. 90-жылдары адабиятка жаңы кадам койгон жаш талапкерлер жапырт медитативдик ыр жазышып, С.Акматбекованын таасиринде болушту. Чыгармачылыгын 80-жылдары баштаган акын кыздардын көбү көр түшүк менен алыша берип, адабияттан оолакташты. Поэзияда жаңы көрүнүш - аян аркылуу жазылган ырлар жаралды. Алардын авторлору өздөрүндөгү поэтикалык мүмкүнчүлүктү кудайга шылтап, абалтан болуп келген ыр пири деген түшүнүктүн жанына кудай түшүнүгүн алып келип, поэзия ээлигин көбөйтүштү. Өтө примитивдүү ырларды жазып, граждандык ырларга чыгармачылыгынан анчалык орун бербеген жаш адабий муундун өкүлдөрү кечээги кыргыз совет адабиятынан алган же алууга үлгүргөн азыноолак тажрыйбаларын ХХI кылымдын болоор, келээр адабияты менен жалгаштырып, көпүрөлүк милдет аткарышты. Кеңешбек агай “оңтойсузураак эмеспи” деп тарткынчыктап салыштырып, бирок ниетинде тымызын ошону кыялданган орустун эмигрант акындары жараткандагыдай авангарддык адабияттын изи да, жыты да билинген жок. Абдан жүүнү бош ырлар жазылгандыгына карабастан, постсоветтик учурдун басымдуу ырлары дегеле ыр жанрынын ийкемдүүлүгүн, кандай шартта болбосун ал жазылбай такыр токтоп калбачу нерсе экендигин далилдешти. Алдыда эч кандай стимул, кызыгдарлыгы жок бүгүнкү адабият өзүнүн “үнсүз кайрыгын” улантып келе жатат. Бир кезги 60-70-жылдардын деми, шары, ооматы кайра бир кыргыз кыйырында кайталанаар-кайталанбасы белгисиз, күмөн. ХХ кылымдагы кыргыз адабиятын иликтеп-жиликтеп анын тарыхын жазган, жок эле дегенде кыргыз адабиятынын албан тоодой справочнигин түзүп берген кадырлуу адабиятчы К.Артыкбаев адабиятчылык милдетин кылдат аткарып, ХХ кылымдыкына кошуп ХХI кылымдын дагы алгачкы адабий көрүнүштөрүн талдоого алган, анын баары биригип 41 басма табактык көлөмдөгү “ХХ кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы” (2004) аттуу зор эмгегин тартуулап коюп, дүйнө салды. ХХI кылымдын адабияты, анын тарыхы кандай болот, эми ал тынчсыздана турган көрүнүш.

Адабияттар:

1. Абылкасымова М. Үшүк. – Бишкек, 2001.

2. Асаналиев К. Постсоветтик доор. Адабий тагдыр // Адабий-Ала-Тоо. – 2006. - Июль, №11 (19).
3. Бегимкулова А. Мээримим адамдарга. – Ош, 1992.
4. Карагулова Б. Сүйүүмдү сүртүп кеттиң жүрөгүмө. – Бишкек, 2005.
5. Мукашева Р. Алыстаган ак дайралар. – Бишкек: Шам, 1998.
6. Тураева М. Жүрөгүмө өзүң гана чак келдиң. – Бишкек, 1996.
7. Шакир О. Эл байыса, турмуш оңолсо, адабият да оңолушу мүмкүн // Кыргызстан маданияты. - 2008. - 19-21-декабрь.

